

UOT 94 (479)

<https://doi.org/10.59849/2710-0820.2023.1.34>

İKRAM AĞASIYEV

AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun “Azərbaycanın sovet dövrü tarixi”

şöbəsinin müdiri, tarix elmləri doktoru, professor

Azərbaycan

ikramagasiyev@mail.ru

1920-1930-CU İLLƏRDƏ AZƏRBAYCANIN ALMAN KOLONİYALARINDA TƏHSİL İŞÇİLƏRİ VƏ DİN XADİMLƏRİNƏ QARŞI REPRESSİYALAR

Açar sözlər: *repressiya, almanlar, koloniyalar, Yelenendorf, pastor, məktəb.*

Giriş. Müasir dövrdə tarix elmində Stalin repressiyaları dedikdə 1927-ci ildən 1953-cü ilə qədərki dövrdə SSRİ vətəndaşlarının siyasi və digər səbəblərə görə kütləvi təqibi başa düşülür. O dövrdə repressiya siyasəti yanlış olaraq SSRİ-də sosializm quruculuğunun həyata keçirilməsi üçün zəruri tədbirlər kontekstində, geniş zəhmətkeş kütlələrin mənafeyinin müdafiəsi baxımından zəruri hesab edilirdi. Repressiya anlayışı ümumi mənada (latınca repressio - məhdudlaşdırma, sıxışdırma) mövcud dövlət sisteminə və ictimai asayişə təhlükəni azaltmaq və ya aradan qaldırmaq üçün hakimiyyət orqanları tərəfindən tətbiq edilən cəza sanksiyaları sistemidir. Sovet rəhbərliyinin fikrincə, təhlükə həm açıq aksiyalarda, çıxışlarda, həm də rejim əleyhdarlarının gizli müxalifətində ifadə oluna bilərdi.

Repressiya məşını 1927-ci ildən işə düşsə də, onun ilkin tarixi şərtləri hələ 1917-ci ildən Rusiya cəmiyyətində formalaşmağa başlamışdı: 1918-ci il yanvarın əvvəllərində bolşeviklər tərəfindən Müəssislər Məclisinin dağıdılması və Vətəndaş müharibəsinin başlaması, Müəssislər Məclisinin fəal tərəfdarlarının repressiyaya məruz qalması, 1918-ci ilin iyulunda esərlərlə blokun dağılması və bolşeviklərin birpartiyalı diktaturasının qurulması, 1918-ci ilin sentyabrından “hərbi kommunizm” siyasətinin “qırmızı terror”la müşayiət olunması, 1921-ci ildə inqilabi tribunalların yaradılması, 1922-ci ilin av-

gustunda keçirilən ÜKP-nın XII Partiya Konfransında bolşeviklərə qarşı çıxan bütün partiyaların və siyasi təşkilatların antisovet (anti-dövlət) kimi tanınması, 1922-ci ildə DSİ-nun(ГИИ) fərmanı ilə bir sıra görkəmli alim, mütəxəssis və incəsənət xadimlərinin “fəlsəfə gəmisini”ndə RSFSR-dən Qərbə qovulması və s. buna nümunədir.

1920-30-cu illərdə məcburi sənayeləşmə və kollektivləşmə şəraitində SSRİ-də hakimiyyət uğrunda mübarizə siyasi repressiyadan istifadə etməklə aparılırdı və bu repressiyalar Azərbaycan SSR-də yaşayan alman əhalisindən, xüsusən də alman məktəblərindən və alman kirkalarından da yan keçmədi.

Din əleyhinə mübarizə və alman məktəbi. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, kütləvi repressiyalar əsasən 1920-ci illərin ikinci yarısından başlasa da, 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan dərhal sonra qəbul edilən dekretlər mövcud azadlıqların məhdudlaşdırılmasına yönəlmişdi. Azrevkomun 15 may 1920-ci il tarixli “Vicdan azadlığı, kilsə və dini cəmiyyətlər haqqında (“Kilsənin dövlətdən, məktəbin kilsədən ayrılması haqqında”) fərmanı alman əhalisinin ictimai-siyasi həyatında ciddi dəyişikliklərə gətirdi [21, s.660]. Bu fərmana əsasən AXC dövründə yaradılmış Din Nazirliyi və bütün dövlət məktəblərində dini ayinlərin tədrisi ləğv olundu, Xalq Maarif Komissarlığının əmri ilə ruhanilər təhsil müəssisələrində tutduq-

ları bütün vəzifələrdən azad edildilər. Beləliklə, məktəb və kilsə dövlətdən tamamilə ayrıldı.

1921-ci ildən həyatın bütün istiqamətlərində, o cümlədən ictimai həyatda bolşevizmin hücumu daha da genişlənməyə başladı. Azərbaycanın alman əhalisi arasında siyasi iş Az.SSR KP (b) yanında yaradılmış Alman bölməsi tərəfindən aparılırdı və bölməyə yoldaş Berger başçılıq edirdi. Onun vəzifəsi alman kolonistləri və böyük şəhərlərdə yaşayan alman əhalisi arasında bolşevik təbliğatını təşkil etmək idi [37, v.21].

Din alman kolonistlərinin həyatında mühüm rol oynayırdı və ənənəvi olaraq alman məktəbində gənc nəslin dini maarifləndirilməsinə xüsusi yer verilirdi. Uşaq məktəbə qəbul olunanda belə, valideynlərdən direktora nəinki uşağın sağlamlığı haqqında arayış, həm də onun xaç suyuna salınması (vəftiz olunması) haqqında arayış təqdim etmələri tələb olunurdu. Vəftiz şəhadətnaməsində şagirdin valideynlərinin kim olduğu, onların hansı dinə mənsubluğu, doğum tarixləri, şagirdin nə vaxt və kim tərəfindən vəftiz olunması və şagirdin qəyyumları göstərilirdi. Onların sayı 3 nəfər olmalı idi [9, v.6,10,12.].

Koloniyalarda, xüsusən də beppleançılıq (19-cu əsrin ortalarında Gürcüstanda yerləşən Katerinenfeld koloniyasından olan vaiz Adam Beppe tərəfindən qurulmuş protestantizmə aid bir təriqət. – İ.A.) və baptist icmalarında alman əhalisi ucdantutma dindar idi. Yeni siyasi şəraitdə almanların ənənəvi yaşayış və düşüncə tərzini sovet quruculuğunun nəzəriyyəsi və praktikasını ilə kəskin ziddiyyət təşkil etdi. Çünki əsrlər boyu alman cəmiyyətində “cəmiyyət – kilsə – məktəb” kimi özəyini din təşkil edən üçlü orqanizm formalaşmışdı və Sovet hakimiyyətinin yeni siyasəti məhz onu məhv etməyə yönəlmişdi. Tarixən din almanların həyatında xüsusi yer tutduğundan Sovet hökumətinin “klerikalizm”ə qarşı qəti hücumu keçməsi almanlar arasında narazılığın artmasına səbəb oldu.

1923-1924-cü illərdə Azərbaycan SSR-də ümumilikdə 7 alman məktəbi fəaliyyət göstərirdi və bu məktəblərdə 1250 şagird təhsil alırdı [37, v.9].

1920-ci illərin ikinci yarısından ateizm təbliğatı və müəllimlərə qarşı ideoloji təzyiq gücləndi, məktəb kitabxanalarından dini ədəbiyyatın yığışdırılmasına başlandı. Əsrlərlə alman məktəblərində müəllimin fəaliyyətinə qoyulan tələblərdən biri də onun dindar olması olmuşdur və Sovet hakimiyyətinin dinlə mübarizədə növbəti addımı müəllimlərin dini fəaliyyətdən imtina etməsi tələbi oldu. Yeni tədbirlərə ən böyük etiraz yenə də baptistlər və beppleanistlərdən gəldi. Bəzi valideynlər uşaqlarını məktəbə buraxmırdılar və nəticədə, 1920-ci ilin sonunda alman koloniyalarında şagirdlərin sayı nəzərəcarpacaq dərəcədə azaldı. Əhali fəal şəkildə “Allahın Qanunu” dərslərinin tədris proqramında saxlanmasını tələb edirdi. Dövlət orqanlarının məktəblərə təsirini minimuma endirmək üçün almanlar məktəbləri təhsil şəbəkəsində qeydiyyatdan keçirməyə və dövlət təhsil şəbəkəsinə daxil olmağa tələsmirdilər. Gəncə qəza xalq maarifi şəbəsi alman əhalisini məktəbə və sovet hakimiyyətinə düşmən etməmək üçün güzəştə getməyə məcbur olmuş və 1920-ci illərin sonlarına qədər alman məktəblərində “Allah Qanunu”nu fənninin tədrisi saxlanılmışdır. Arxiv sənədlərindən görüldüyü kimi, 1930-cu illərin başlanğıcından artıq tədris planlarında bu fənnin adına rast gəlinmir [38, v.48].

1930-cu illərdə məktəblərin illik bayram və başqa tədbir kampaniyalarında dinə qarşı tədbirlər və sosialist inqilabı ilə əlaqəli tədbirlər üstünlük təşkil edirdi və əyanilik üçün Yelenendorf yeddiillik alman məktəbinin 1932/1933-cü tədris ilində bayram və kampaniyaları təşkil etmə planına nəzər salmaq.

Cədvəl 1.

Yelenendorf yeddi illik alman məktəbinin 1932/1933-cü tədris ilində bayram və kampaniyaları təşkil etmə planı [3, v.6].

sıra sayı	bayram və kampaniyanın adı	keçirilmə tarixi	təşkilinə məsul təşkilatlar və şəxslər
1.	Beynəlxalq gənclər günü	sentyabrın 1-ci bazar günü	ictimaiyyət müəllimi, tərbiyəçi, raykom AKP(b)
2.	“26 Bakı komissarlarını anma günü”	20 sentyabr	ictimaiyyət müəllimi, tərbiyəçi, raykom AKP(b)
3.	“Məhsul və kollektiv günü”	oktyabrın sonu	raykom AKP(b)
4.	Oktyabr inqilabı günü	7,8 noyabr	ictimaiyyət müəllimi, tərbiyəçi, raykom AKP(b)
5.	Din əleyhinə və Milada qarşı kampaniya	19 dekabr dan 13 yanvaradək	kənd sovetinin mədəniyyət seksiyası, Həmkarlar itifaqının mədəniyyət şöbəsi
6.	“Lenin günləri” və “Qanlı bazar günü”	21, 22 yanvar	ictimaiyyət müəllimi, tərbiyəçi, raykom AKP(b)
7.	Beynəlxalq qadınlar günü	8 mart	ictimaiyyət müəllimi, tərbiyəçi, raykomun AKP(b) Qadınlar şöbəsi
8.	“Fevral inqilabı günü”	12 mart	ictimaiyyət müəllimi, tərbiyəçi, raykomun AKP(b)
9.	Paris Kommunası günü	14 -18 mart	ictimaiyyət müəllimi, tərbiyəçi, raykom AKP(b)
10.	Pasxa əleyhinə kampaniya	pasxaya 10 gün qalmış	kənd sovetinin mədəniyyət seksiyası, Həmkarlar ittifaqının mədəniyyət şöbəsi
11.	Bədən tərbiyəsi günü	aprelin ortaları	Başqa məktəb rəhbərləri ilə birlikdə
12.	Sovet Azərbaycanı günü	28 aprel	ictimaiyyət müəllimi, tərbiyəçi, raykom AKP(b) və kənd təşkilatları
13.	Dərs ilinin sonunda buraxılış gecəsi	dərs ilinin sonuna 2 gün qalmış	Uçkom (şagird komitəsi)
14.	Pioner təşkilatına cəlb etmə kampaniyası	il boyu	İctimaiyyət müəllimi, tərbiyəçi
15.	Şagird kooperativinə cəlb etmə kampaniyası	il boyu	məktəbin kooperativ idarəsi
16.	Müdafiə, Aviasiya və Kimya Quruculuğunun Təşviqi Cəmiyyətinə cəlb etmə kampaniyası	il boyu	MAKQTC büro özəyi və şagird komitəsi
17.	İnqilab mübarizlərinə Beynəlxalq Yardım Təşkilatının üzvlüyünə cəlb etmə kampaniyası	il boyu	İMBYT büro özəyi və şagird komitəsi
18.	Qırmızı Xaç Cəmiyyətinə cəlb etmə kampaniyası	il boyu	Qırmızı Xaç bürosu şagird komitəsi ilə birlikdə

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, bir neçə bayramı çıxmaq şərtilə, planda göstərilən bayramların əksəriyyəti kommunist-bolşevik partiyasının və proletar hərəkatının tarixi ilə bağlı günlər idi. Şagirdlər arasında din əleyhinə, Milada qarşı və Pasxa əleyhinə kampaniyalara xüsusi diqqət yetirilirdi. Tədbirlərin demək olar ki, böyük əksəriyyəti rayon partiya komitəsinin iştirakı və nəzarəti ilə həyata keçirilirdi.

Koloniya məktəblərində müəllim kadrlarının kəskin çatışmazlığının mövcud olduğu bir vaxtda tədricən mömin müəllimlər məktəbdən sıxışdırılmağa başladı və onların yerinə Xalq Maarif Komissarlığı öz kadrlarını göndərirdi. Təyinat zamanı, ilk növbədə, müəllimin pedaqoji qabiliyyəti deyil, onun Kommunist Partiyasına mənsubluğu nəzərə alınır. Koloniya sakinləri Xalq Maarif Komissarlığının təyin etdiyi müəllimlərə qarşı açıq düşmən münasibət bəsləyirdilər. Göndərilən müəllimlər əsasən Bakıdan, Şimali Qafqaz və ya Volqaboyu regionundan olan almanlar idi. Bəzi hallarda kolonist məktəbi özü müsabiqə elan edib müəllimi kənardan dəvət edirdi [16, v.115;33, v.188,208].

Partiya müəllimlərdən tələb edirdi ki, onlar nəinki dinə loyallıq münasibət bəsləsinlər və yaxud tədris prosesində dini təbliğata qarşı çıxsınlar - onlardan dinsiz olmaq və dini icma ilə bütün əlaqələri kəsmək tələb edilirdi. Bir sözlə, müəllim aktiv şəkildə dinə qarşı mübarizəyə qoşulmalı idi. 1934-cü ilin avqustunda Nərimanov rayon təhsil şöbəsinin komissiyası Heleendorf Kəndli Gənclər Məktəbinin (KGM) emalatxanasında növbəti yoxlama zamanı müəllimin təmir üçün götürdüyü qəbir xaçı tapdı və məktəb emalatxanasına dini ibadət əşyası qəbul etdiyinə görə emalatxana müdirinə töhmət verilmişdi [25,v.44].

Almanların özlərinin baş verən proseslər haqqında baxışları bilavasitə rəsmi yanaşmanın əksinə idi. Sakinlər təhsil şöbələri tərəfindən təyin olunan müəllimlərə neqativ münasibət bəsləyirdilər, çünki valideynlərin sözlərinə görə, onların təbliğatı uşaqları ailədən “uzaqlaşdırırdı”. Rəsmi məktəbdən fərqli olaraq, əhali savadsızlığın aradan qaldırılması mərkəzləri adı altında kortəbii şəkildə “ateizm və kommunizmə yoluxmamış” öz məktəblərini təşkil edirdilər. Almanlar gənclər üzərində dini təsiri saxlamaq üçün müxtəlif uşaq mədəni-maarif dərnək-

ləri və cəmiyyətləri yaratmağa başladılar. Dinin məktəbdən sıxışdırıldığı bir vaxtda uşaqların ictimai təşkilatlarda dinə cəlb edilməsi hakimiyyətlə əhali arasında münaqişəni həll edə bilər, dinin hər kəsin şəxsi işi olaraq qalmasını təmin edərdi. Amma, almanların hətta bu cür ictimai fəaliyyəti üzərində də dövlət nəzarəti qoyulmuşdu. Arxiv fondlarında alman müəllimlərinə verilən çoxsaylı xasiyyətnamələr saxlanılır və bu sənədlərin məzmunundan göründüyü kimi, onların bir çoxu savadsızlığın aradan qaldırılması kampaniyasında fəal iştirak etmişdilər [13, v.52,52 arxası, 53].

Beləliklə, 1920-ci ildə Sovet hakimiyyətinin elan etdiyi vicdan və din azadlığı kağız üzərində qaldı. Əslində dinə qarşı mübarizə pərdəsi altında Azərbaycan xalqının, o cümlədən alman əhalisinin mənəvi köklərinə və adət-ənənələrinə qarşı mübarizə başlamışdı.

Pionerlər və komsomolçular. Əvvəlcə alman məktəblərində pioner və komsomol hərəkatını tanımaq cəhdləri uğursuz oldu. Məsələn, 1928-ci ilin məlumatlarına görə, 2-ci pillə Heleendorf Sovet Məktəbinin 170 şagirdindən cəmi 9 şagird komsomolun üzvü, 3 şagird isə üzvlüyə namizəd idi. Qeyd etmək lazımdır ki, 170 şagirddən 3-ü batrak, 40-ı yoxsul kəndli, 118-i ortabab kəndli və 9 nəfər digər sosial təbəqəyə aid idi [35, v.6]. Göründüyü kimi, sosial tərkib baxımından şagirdlərin əsas hissəsinin varlı kəndlilərə aid olmamasına baxmayaraq, komsomola daxil olanların sayı çox az idi. Etnik tərkibə görə şagirdlərin əksəriyyətini almanlar təşkil edirdilər— 95,5%. Onlardan ruslar 4,7%, Azərbaycan türkləri isə 1,8% təşkil edirdilər [35, v.6].

Alman məktəblərində pioner hərəkatı əsasən 1930-cu illərin ikinci yarısından canlanmağa başladı. Şagirdlərin pioner və komsomol təşkilatlarına cəlb edilməsi məktəblərin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdi. Məktəblərdə pioner təşkilatları yaradılırdı, pionerlərə məktəb binalarını kommunist məzmunlu plakatlar və şüarlarla bəzəmək tapşırılırdı. Məktəblilər siyasi şüarlarla, plakatlarla, proletariat liderlərinin portretləri ilə siyasi nümayişlərə cəlb edilirdilər [14, 6 arxası]. Yeddiillik və ya real məktəbi bitirənlərin respublikanın ali təhsil müəssisəsinə daxil olmaq hüququ var idi. Lakin heç də bütün şagirdlər bu hüquqdan yararlan-

bilmirdilər, çünki Xalq Maarif Komissarlığının göstərişinə əsasən, məktəb direktorları ən yaxşı məzunları seçib, tədris ilinin sonuna qədər Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərinə tövsiyə etməli idilər. Şübhəsiz ki, direktorlar ən savadlıları deyil, ilk növbədə əsasən fəal komsomol üzvlərini tövsiyə edirdilər [11,v.58]. 1927/1928-ci tədris ilinin yekunları haqqında hesabatında Yelenendorf ikinci dərəcəli məktəbin direktoru Yakov İvanoviç Qummel yazır: “Son illər belə bir qeyri-normal hal müşahidə olunmaqdadır: bizim məktəbin abituriyentləri imtahanlardan keçmələrinə baxmayaraq, SSRİ-nin ali məktəblərinə qəbul olunmamışlar ki, bu da əhalidə narazılıq yaradır” [36, v.8].

1930-cu illərin ikinci yarısında alman məktəbində tərbiyə işi baxımından. şagirdlərin beynəlmiləl və ateist ruhunda tərbiyəsinə xüsusi yer verilir və bu zaman söhbətlər, məruzələr, kollektiv şəkildə kitab və jurnalların oxunması metodlarına üstünlük verilir. Bu məqsədlə, müxtəlif məktəblərin şagirdlərinin birgə sabahkı məşğələlərə hazırlanması, özfəaliyyət gecələri, görüşləri təşkil olunurdu [24, v. 55]. Din əleyhinə maarifləndirmə məqsədilə şagirdlərlə elmi mövzularda söhbətlər təşkil edilir, disputlar keçirilirdi. Kilsə ibadəti günləri və saatlarında şagirdlərin diqqətini kilsədən yayındırmaq üçün film nümayişləri, gəzintilər, idman yarışları və özfəaliyyət dərnəklərinin tamaşaları təşkil olunurdu. Tələbələrin siyasi inkişafı, onların pioner və komsomol təşkilatlarına, Müdafiə, Aviasiya və Kimya Quruculuğunun Təşviqi Cəmiyyəti, Qızıl Aypara və İnkilab mübarizlərinə Beynəlxalq Yardım Təşkilatının üzvlüyünə cəlb edilməsi üçün də tədbirlər nəzərdə tutulurdu [24, v. 56]. Helenendorf beynəlmiləl məktəbinin 1936-cı il oktyabrın 10-da keçirilən ümumi yığıncağında müəllimlərin aylıq əmək haqqının 1%-nin İspaniya Xalq Cəbhəsi döyüşçülərinin uşaqlarına və arvadlarına yardım fonduna köçürülməsi məsələsi müzakirə edildi və iclasda “SSRİ-dəki alman məktəblərinin bütün müəllimlərini Helenendorf beynəlmiləl məktəbindən nümunə götürməyə çağırmaq” qərara alındı [33, v. 40]. Təbii ki, alman əsilli müəllimlər əksəriyyəti təzyiqlə belə aksiyalarda iştirak edirdilər. 1936-cı ilin iyununda Respublika müəllimlər konfransında iştirak etməkdən imtina

etdiklərinə görə alman məktəb rəhbərləri və müəllimlər ağır cəza ilə hədələndilər [2, v. 33].

Hətta hazırlıq qrupları və birinci siniflərin tədris planlarında mütləq şəkildə Oktyabr inqilabının ildönümünün bayram edilməsi və şagirdlərin bu tədbirdə fəal iştirakı tələb olunurdu 26, v. 21].

Stalin repressiyalarının geniş miqyas aldığı 1937-ci ildə alman məktəbində sarsıdıcı hadisələr baş verirdi: inanlı və azad düşüncəli müəllimlər işdən azad edilir, onların yerinə sovet yönümlü kadrlar gətirilirdi. Yerli müəllimlər hakimiyyətin özbaşınalığına göz yummağa, siyasi vəziyyətə uyğunlaşmağa məcbur olurdular. Pedaqoji şuraların iclaslarında mütəmadi olaraq Sovet dövləti başçısının çıxışları, Kommunist Partiyasının göstəriş və qərarları müzakirə olunurdu. Helenendorf beynəlmiləl orta məktəbinin pedaqoji şurasının 30 mart 1937-ci il tarixli iclasında yoldaş İ.V.Stalinin Ümumittifaq Sovetlərinin VIII Fövqəladə Qurultayındakı çıxışı (19.12.1936) [11, v. 57]. “Müəyyən edilmiş çatışmazlıqlar, partiya işi və trotskiçilərin və digər ikibaşlıların aradan qaldırılması tədbirləri” haqqında məruzəsi (30.03.1937) müzakirə olundu, yoldaş Stalinin “Yekun Sözü”nün (04.03.1937) kollektiv oxunması təşkil edildi və proletariat liderinin irəli sürdüyü bir çox “dəyərli göstərişlər”məktəbin müəllimlərinin nəzərinə çatdırıldı [9, v. 55].

Məktəb daha çox bolşevik partiyasının qondarma “xalq düşmənləri”nə ləkə yaxmaq, “çamır tökmək” kimi göstərişinə əməl etməyə çalışan siyasi quruluşa çevrilmişdi və keyfiyyətli təhsil prosesinin təşkili məsələləri arxa plana keçmişdi. Məsələn, məktəbin direktoru V.Qanefeldin sədrliyi ilə Helenendorf beynəlmiləl orta məktəbinin müəllim və şagirdlərinin 1937-ci il 26 oktyabr tarixli ümumi yığıncağının qərarında deyilirdi ki, “Müşavirə iştirakçıları əziz sosialist vətənimizin rəzil əclafına və mənfur satqınlarına - R.Axundov, Əfəndiyev, Qəzənfər Musabəyov başda olmaqla Şamaxıdakı əksinqilabi təşkilata qarşı öz dərin nifrətini bildirir” [28, v. 11]. Qətnamə bu sözlərlə bitirdi: “Biz, Helenendorf beynəlmiləl orta məktəbinin şagirdləri, sovet xalqının qatı düşmənlərinə ölüm cəzasının verilməsini tələb edirik. Vətən xainlərinə ölüm” [28, v. 11]. S.M. Kirovun qətlinin 3-cü ildönümü ilə bağlı iclasın qərarında

deyilir ki, “məktəb müəllimləri böyük Stalinin silahdaşının faşizmin nöqərləri, trotskiçi-zinov-yevçi əclaflar tərəfindən xaincəsinə qətlini pisləyirlər və düşmənin oyunlarına baxmayaraq, Sovet ölkəsi inkişaf edir və güclənir”. Qətnamə adət olduğu kimi, parlaq ifadəli ritorika ilə bitir: “Sovet xalqının düşmənləri yadda saxlasınlar ki, onların bütün çirkin əməlləri bizim NKVD-nin sayıq keşikçiləri tərəfindən ifşa olunacaq və onlar layiqli cəzadan yaxa qurtara bilməyəcəklər” [34, v. 48]. Azərbaycan almanlarının əksəriyyəti kommunist ideologiyasını qəbul etmədilər və bəziləri şəraitə görə məcburən bolşevik partiyasının sıralarına keçdilər.

“Xalq düşmənlər”. Sovet hakimiyyəti illərində həyatın bütün sahələrində, o cümlədən təhsil sahəsində yığılıb qalmış bütün problemlər indi “xalq düşmən”lərinin boynuna atılırdı, onların “xain” fəaliyyətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilirdi.

1933-cü ildə Almaniyada, nasional-sosialistlər hakimiyyətə gəldikdən sonra SSRİ-də hakimiyyətin alman əhalisinə münasibəti kəskin şəkildə pisləşdi. 1934-cü il iyunun 4-də Nərimanov rayonunun və koloniyanın icra hakimiyyətinin nümayəndələrindən ibarət komissiya Helenendorf KGM-nin direktorunun iştirakı ilə kitabxananın kitab fonduna baxış keçirdi və nəticədə onlar Komissiya üzvlərinin iştirakı və rəyinə əsasən gənclərə “zərərli” ədəbiyyatın kitabxana fondundan çıxarılması ilə bağlı akt tərtib etdilər. Müsadirə olunan və əsasən bədii ədəbiyyatdan və bir neçə təhsil üzrə metodik vəsaitdən ibarət olan kitabların hamısı alman müəlliflərinə məxsus idi. Götürülən kitablar Nərimanov rayon təhsil şöbəsinə təhvil verildi [25, v. 40,41].

Bununla belə, almanlara əsas zərbə Yelenendorfun adının Xanlar və Annenfeldin Şamaxor adlandırılaraq bu şəhərlərin qəza mərkəzi təyin edilməsi oldu ki, nəticədə, kolonistlərin onilliklər ərzində formalaşdırdığı təsərrüfat və kommunal strukturlar dağıdıldı. Bu, 4000 inzibati işçinin ailələri ilə birlikdə bu şəhərlərə köçürülməsinə səbəb oldu ki, bu da almanların rəhbər vəzifələrdən qovulmasına, onların yaşayış yerlərinin rekvizisiyasına, inzibati idarələr üçün lazımı binaların tikintisi məqsədi ilə üzüm bağlarının kökündən qırılaraq məhv edilməsinə gətirdi [20, v. 16].

Arxiv materiallarından görüldüyü kimi, yeni inzibati strukturlarda çalışanların əsas hissəsini erməni millətindən olan şəxslər təşkil edirdi. Erməni köçkünlər mülklərindən məhrum edilmiş almanların evlərini zəbt edir, onların daşınan və daşınmaz əmlakını öz aralarında bölüşdürüdürlər. Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin 1 avqust 1933-cü il tarixli sənədlərində bildirilirdi ki, “ermənilərin və aysorların ən böyük koloniya - Helenendorf köçürülməsi nəticəsində almanlar burada milli azlığa çevriliblər, çünki köçürülən ailələrin sayı yüzlərlədir” [20, v. 16].

Qeyd edək ki, Şimali Qafqaz və Volqaboyuda aclıqdan əziyyət çəkən insanların da Azərbaycanın qərb rayonlarına köçürülməsi təkcə koloniyalarda deyil, ətraf Azərbaycan kəndlərində də vəziyyəti çətinləşdirdi. Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin yuxarıda adı çəkilən sənədində “almanların yaxşı münasibətdə olduğu” azərbaycanlıların Helenendorf və onun ətrafından qovulmasından bəhs edilir və onların yerinə ermənilərin köçürülməsi təəssüflə qeyd olunur. “Konkordiya” kooperativinin üzvlərinin çoxunun həbsi və ləğvi də birbaşa ermənilərin almanlara qarşı fəaliyyəti ilə bağlı idi. “Konkordiya”nın imicinin və ümumiyyətlə, alman kolonistlərinin fəaliyyətinin gözdən salınmasında əsas rol məhz, ticarətlə, xüsusən şəraçılıqla məşğul olan ermənilər oynadılar [20, s. 18].

1934-cü il dekabrın 20-dən 1935-ci ilin fevralına qədər olan müddətdə “Konkordiya”nın fəaliyyəti hökumət komissiyası tərəfindən yoxlanıldı və bundan sonra onun rəhbər işçilərinin həbsinə başlandı. 1935-ci il iyulun 9-da kooperativin 21 üzvünün məhkəməsi oldu. Onlar kolxoz hərəkatına qarşı təxribatlar təşkil etməkdə, əksinqilabi və casusluq fəaliyyətlərində ittiham olunurdular. Məhkəmənin hökmü sərt oldu: iki nəfərdən başqa, bütün kolonistlər müxtəlif müddətlərə azadlıqdan məhrum edildilər. 1935-ci il dekabrın 11-də Almaniyanın Tiflisdəki Baş Konsulluğu Cənubi Qafqazda alman kooperativlərinin ləğv edilməsi və onların rəhbər vəzifələri əsasən ermənilər, ruslar və gürcülərin tutduğu “Zaqafqaziya şərab-araq trestinə” tabe olması faktını qeydə almışdır ” [20, s.18].

„Konkordiya“ kooperativi alman koloniyalarında kooperativ hərəkatının zirvəsi idi. O, əvvəllər alman koloniyalarında mövcud olan

kooperativ hərəkatının tarixi təcrübəsini ümumiləşdirdi. Konkordiya praktikada göstərdi ki, kooperativ üzvlərinin kollektiv və fərdi maraqları dialektik şəkildə birləşdirilərsə, elmi şəkildə təşkil edilmiş kollektiv əmək nəzərəcarpacaq nəticələr verə bilər.

“Konkordiya”, NEP-dən sonra yaranan digər kooperativlər kimi, 1930-cu illərdə həyatın bütün sahələrinə nəzarəti bərqərar edən totalitar rejimin siyasi dəyişikliklərinin qurbanı oldu. Çünki sərbəstlik, təşəbbüskarlıq kimi xüsusiyyətlər totalitar rejimə açıq təhlükə yaradırdı. “Konkordiya”nın ləğvi ilə alman əhalisi təkcə üzümçülük və şərəbçiliklə deyil, həmçinin koloniyalarda alman uşaqlarının təhsilinə yardım olan, kolonislərə tibbi yardım təşkil edən, koloniyalarda məişətin yenilənməsi, və s. ilə məşğul olan təşkilatı itirdi. Bundan əlavə, qeyd edildiyi kimi, “Konkordiya” milli alman mədəniyyətinin və dilinin qorunub saxlanması xüsusi rol oynamışdı [20, s. 15].

Həmişə olduğu kimi, Sovet hakimiyyətinin əsas hədəfi müəllimlər və din xadimləri idi. 1930-cu illərin ortalarında Azərbaycanda 7 onillik və yeddiillik alman məktəbləri fəaliyyət göstərirdi. Kiçik koloniyalarda ibtidai məktəblər fəaliyyət göstərirdi. Alman məktəbləri arasında Helenendorf orta məktəbi ən böyük və nümunəvi məktəb sayılırdı. Burada V.Qanefeld, Erix Tselinski, onun həyat yoldaşı V. Tselinskaya, Edqar Tsayser, Anna Forer, Q.Tits və başqaları kimi tanınmış müəllimlər çalışırdılar və ilk zərbə bu məktəbə dəydi [32, s. 36].

Kommunist ideologiyasının məktəbdə təbliğinin təşkili, şagirdlərin və müəllim kollektivinin “xalq düşmənləri”nə qarşı mübarizəyə səfərbər olunması və sair ideoloji tapşırıqların yerinə yetirilməsi yükü əsasən məktəblərin tarix və ictimaiyyət müəllimlərinin çiyinə düşürdü. Tarixin tədrisində onların buraxdıqları ən kiçik “səhv” həyatları bahasına başa gələ bilərdi. Yelenendorf Beynəlmiləl məktəbinin 1937-ci ilin 09 yanvar tarixli iclasında məktəbdə tarix fənninin tədrisi məsələləri müzakirə olundu və tarix müəllimi O.İ.Rozenfeldə tarix dərslərini Nərimanov rayon partiya komitəsinin təlimatına uyğun aparılması tapşırıldı [32, s. 37 arxası].

Alman məktəblərində müəllimlər hakimiyyət tərəfindən keçirilən siyasi tədbirlərdən uzaq olmağa çalışırdılar. Məktəblərdə yüksək vəzifə

tutanlar öz istəkləri ilə vəzifələrindən gedir, ən yaxşı halda məktəbdə sadəcə müəllim olaraq qalırdılar və ya məktəbi tamamilə tərk edirdilər. 1937-ci ilin iyununda V.Qanefeld pedaqoji şüradan onu direktor vəzifəsindən, Q.Tits Helenendorf beynəlmiləl məktəbinin tədris hissə müdiri vəzifəsindən azad etməyi xahiş etdilər. Müəllim P.Viderşnap isə məktəbi tamamilə tərk etdi və s. [32, s. 36,36 ob.,37].

Məktəbi tərk edənlərin əvəzinə Az.SSR Xalq Maarif Komissarlığı Volqaboyu almanları respublikasından və SSRİ-nin digər bölgələrindən kommunist müəllimlər dəvət edirdi. Artıq Yelenendorf məktəbində erməni və rus əsilli müəllimlər əhəmiyyətli faiz təşkil edirdilər. Belə ki, 1937-ci ilin yayında məktəbin 34 müəllimindən 2-si azərbaycanlı (Azərbaycan dili müəllimləri), 6-sı rus, 8-i erməni və 18-i alman mülkətindən idi. Beləliklə, ermənilər və ruslar artıq müəllimlərin 40% təşkil edirdilər [32, s. 38].

Xüsusən, erməni əsilli məmurlar bolşevik tədbirlərində fəal iştirak edir, gözə girməyə çalışırdılar, çünki almanları öz yaşayış yerlərindən sıxışdırıb çıxarmaq, erməni əhalisini alman kəndlərində yerləşdirmək onların maraqlarına uyğun idi. Daşnakların 1918-ci ilin yazında bacara bilmədiklərini 1930-cu illərdə erməni bolşeviklər canfəşanlıqla həyata keçirirdilər [10;13;15].

Dinə qarşı mübarizədə NKVD orqanları getdikcə daha mürəkkəb üsullardan istifadə edirdilər: hakimiyyət pastorların və kilsələrin vergilərinin miqdarını xüsusi olaraq artırır, bundan sonra maliyyə yoxlamaları aparılırdı. Təsədüfi deyil ki, bir çox din xadimləri dini doktrina təbliğatçıları kimi deyil, məhz maliyyə əməliyyatlarının pozulması ittihamı ilə həbs olundular.

Repressiyalar və məktəblərin ruslaşması

Alman məktəblərinin açıq ruslaşdırma siyasəti 1938-ci il martın 13-də SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin və Ümumittifaq Kommunist Bolşeviklər Partiyası Mərkəzi Komitəsinin “ Milli respublikaların və vilayətlərin məktəblərində rus dilinin məcburi öyrənilməsi haqqında” fərmanının qəbulundan sonra başladı [5, s.132]. 1938-ci ilin mart-aprel aylarında ittifaq respublikalarında da analoji qərarlar qəbul edildi.

Beləliklə, milli məktəblərin faktiki bağlanması rus dilinin öyrənilməsinin zəruriliyi barədə səs-küylü təbliğatla ört-basdır edildi. Rəsmi orqanların göstərişi ilə milli məktəblərin tədris göstəricilərinin zəif olması, orta məktəbi bitirdikdən sonra ali təhsil müəssisələrində təhsillərini davam etdirə bilməmələri, milli məktəblərdə mövcud tərbiyə və təhsil sisteminin yaratdığı çətinliklərin gənclərin sosialist quruculuğunda fəal iştirakına, dövlət və digər işlərdə rəhbər vəzifələrə yüksəldilməsinə mane olması barədə təbliğat aparılırdı. Repressiyalar əsasən milli məktəblərə qarşı yönəlmişdi ki, bu da rus dili məsələsinin bu məktəblərin dağıdılması üçün yalnız pərdə rolunu oynadığı qənaətini bir daha təsdiqləyirdi. 1938-ci ildə alman məktəblərində təhsil sisteminin məcburən yenidən qurulması həyata keçirildi. Direktorluğun və müəllim heyətinin müqavimətinə baxmayaraq, yazda bütün fənlərin tədrisi alman dilindən rus dilinə keçirildi, yay tətildə alman dili və tarix müəllimləri işdən çıxarıldı. Yeni 1938/1939-cu tədris ilinin əvvəlindən alman, aysor və erməni məktəbləri bir məktəbdə birləşdirildi və burada tədris rus dilində aparılmağa başladı [18, s.21]. Beləliklə, alman məktəbliləri öz ana dilində təhsil almaq imkanını itirdilər.

Tədqiqatçı M.Cəfərli Az.SSR NKVD-nin 3-cü şöbəsinin hesabatından maraqlı arxiv materialı üzə çıxarmışdır. Sənəddə deyilir: “1938-ci ildə həyata keçirilən alman məktəblərinin yenidən təşkili alman koloniyalarında məktəblərin müəyyən qədər yaxşılaşmasına səbəb oldu. Xüsusilə, məktəblər açıq-aşkar əksinqilabi müəllimlərdən təmizləndi və mövcud pedaqogika sistemi dəyişdirildi. Alman əhalisinin əhəmiyyətli bir hissəsi bu yenilikləri almanlara qarşı yeni qəsd kimi qəbul edirlər və alman müəllimlər yenilənməni alman koloniyalarını ruslaşdırmaq cəhdi kimi qiymətləndirirlər. Alınan məlumatlara görə, Azərbaycanın alman koloniyalarında hələ də 27 alman mənşəli müəllim çalışmaqda davam edir. Alman koloniyalarında məktəblərin vəziyyəti və onların antisovet ünsürləri ilə yoluxması məsələsi yerli direktiv orqanların sərəncamına veriləcəkdir [18, s.21].

Milli məktəblərin yenidən təşkili ifadəsinin arxasında “onların faktiki ləğvi” dayanırdı. Əhali yeni tədbirləri Sovet hakimiyyətinin alman məktəbinə növbəti təcavüzü və sonuncu alman

institutunu məhv etmək cəhdi kimi qəbul etdi. Təhsil sisteminin bu cür yenidən qurulması alman koloniyalarının zorla ruslaşdırılması və erməniləşdirilməsi kimi qiymətləndirilirdi. Bu dövrdən etibarən erməni əhalisinin Helenendorf və Annenfeldə kütləvi köçü prosesi başladı [18, s.21].

1920-1930-cu illər Azərbaycanın alman ziyalıları əsasən müəllimlərlə təmsil olunurdu və onun mənəvi, fiziki məhvi bu xalqın bütün mədəniyyətinə böyük ziyan vururdu. Alman milli məktəbləri və Alman müəllimləri haqsız ittihamlarla ittiham edilirdilər. Milli məzmunlu tədrisin məktəblərdən sıxışdırılması müəllimlərin arasında “faşist agentləri”nin fəal axtarışı ilə müşayiət olundu. Repressiyalar hələ formalaşmaqda olan milli orta və ali pedaqoji təhsilin bütün pillələrinə çox böyük ziyan vurdu. Nəsilər arasında əlaqə və ənənələrin davamlılığı pozuldu.

Koloniyalarda təhsilin vəziyyətindən narazılıq, məktəblərdə dinin tədrisinə qadağaların artması, köhnə müəllimlərin işdən çıxarılması, alman məktəblərinin ruslaşdırılması, alman əhalisinə qarşı sovet orqanlarının repressiyaları - bütün bunlar almanlar arasında Sovet hakimiyyətinə qarşı narazılığın və mühacirət əhvalruhiyyəsinin artmasına səbəblər oldu.

NƏTİCƏ

1920-1930-cu illərdə alman məktəblərinin ictimai-siyasi həyatının bəzi məsələlərini nəzərdən keçirdikdən sonra aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1920-1930-cu illərdə Azərbaycanda alman məktəblərinin ictimai-siyasi həyatının bir çox xüsusiyyətləri (məktəb-kilsə əlaqəsi, təhsil və rənlərin və təhsil alanların dindarlığı, məktəbdə gender bərabərliyi və s.) XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycana köçmüş alman kolonistlərinin gətirdiyi universal alman təhsil sisteminin ənənələri ilə əlaqəli idi. 1920-1930-cu illərdə Azərbaycanda alman məktəbləri hələ də almanların tarixən formalaşmış “ailə-məktəb-kirxa” sistemini saxlamışdır. Buna görədir ki, baxdığımız dövrdə alman koloniyalarında ziyalı təbəqəsini əsasən müəllim və din xadimləri təşkil edirdilər.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan və Azərbaycanın SSRİ-yə daxil olmasından sonra alman koloniyalarında və müvafiq olaraq koloniyalarda obyektiv sovetləşmə və buna paralel olaraq ruslaşdırma prosesi başlandı. Bu, sosializm quruculuğunun geniş vüsət almasının və xalqların qarşılıqlı mədəni təsirinin nəticəsi idi. Qeyd edək ki, 1920-ci illərdə bu proses könüllü idi və müsbət bir hal kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin 1930-cu illərdə alman milli məktəblərinin zorla sovetləşdirilməsini sürətləndirmək cəhdləri və pastorlara qarşı sərt tədbirlərin görülməsi dağıdıcı nəticələrə gətirib çıxardı. Bu, onlar üçün fəlakət oldu: bir çox inanlı alman müəllimləri məktəblərdən qovuldular və bu zaman onların yerinə pedaqoji qabiliyyəti ilə seçilən deyil, Kommunist Partiyasının üzvü olan, kommunist ideyalarına sadıq olan müəllimlər təyin edildi. Pastörler dinə aid olmayan sahələrdə, xüsusən maliyyə məsələlərində dolaşdırılır və həbs olunurdular, gənclərin dinə qarşı tərbiyəsi ilə bağlı dərslərin sayı artırılırdı, dinə qarşı kampaniyalar təşkil edilirdi.

1937-ci ildən Stalin repressiyaları nəticəsində alman məktəblərində faciəli hadisələr baş verdi. Məktəbə himayədarlıq edən onlarla müəllim və din xadimi, həmçinin "Konkordiya" kooperativinin üzvləri saxta ittihamlarla həbs edildi və onların bir çoxu alman faşizminin agentləri kimi güllələndilər. 1938-ci ildən alman dilində tədris qadağan edildi, alman koloniyalarının adı dəyişdirildi. 1941-ci ildə SSRİ və Almaniyaya arasında müharibə başladıqdan sonra "potensial alman casusu" damğası ilə 22741 nəfər alman əhalisi Azərbaycandan Qazaxıstanın soyuq şimal vilayətlərinə sürgün edildi [39, s.481].

Beləliklə, Stalin repressiyaları nəticəsində 123 il Azərbaycanda yaşayan və onun inkişafına yetərli töhfə verən əhali öz yurdundan qovuldu, onun bütün əldə etdikləri məhv edildi. Lakin bir daha yada salaq ki, Stalin repressiyaları yalnız alman əhalisinə qarşı yönəlməmişdi. Bu mənfur siyasətdən keçmiş SSRİ-nin bütün xalqları əziyyət çəkmiş, bütün respublikalarda minlərlə insan absurd ittihamlarla, "xalq düşməni" damğası ilə haqsız yerə qurban olmuşdur ki, bu 1930-cu illərdə SSRİ-nin ictimai-siyasi həyatının ümumi xarakterik cəhəti idi.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Xalq Maarifi Komissarlığının RXMŞ-nə və məktəb direktorlarına məktubu // GAAP, ф.2368, оп.1, д.9, л.58.
2. A.S.S.C.-XMK Nərimanov rayon xalq maarifi şöbəsinə məktubu.30 may 1934 // GAAP, ф.2368, оп.1, д.44, л.33.
3. Yelenendorf yeddi illik alman məktəbinin 1932/1933-cü tədris ilində bayram və kampaniyaları təşkil etmə planı // GAAP, ф. 2368, оп. 1, д. 18, л.6.
4. Акт 1934 г.4-ого июня, колония Еленендорф // GAAP, ф. 2368, оп.1, д. 44, л.40.
5. Вдовин А. И.. Русские в XX веке.- М.: «ОЛМА-ПРЕСС», 2004, -448 с.
6. В Елизаветпольский Армянский Гражданский Комитет. 18 февраля 1918 года // ГИА АР, ф.508, оп.1,д. 408, л.7.
7. В Елизаветпольский Армянский Гражданский Комитет.Рапорт. 10 май 1918 год // ГИА АР, ф.508, оп.1,д. 408, л.13.
8. В Верховный совет Армянского Гражданского Комитета. 26 марта 1918 года // ГИА АР, ф.508, оп.1,д. 408, л.21.
9. Государственный архив Азербайджанской Республики (далее-ГААР), ф.2602, оп.1, д.12, лл.6,10,12.
10. ГИА АР, ф.508, оп.1, д.10;
11. ГИА АР, ф.508, оп.1, д.17,
12. ГИА АР, ф.508, оп.1, д.18, л.188. л.208.
13. ГИА АР, ф.508, оп.1, д. 388,
14. ГИА АР, ф.508, оп.1, д. 395,
15. ГИА АР, ф.508, оп.1, д. 408, л.74.
16. ГААР, ф.2602, оп.1, , д.13, л.115; оп.1,
17. Деловые характеристики преподавателей Еленендорфской немецкой ШКМ, представленные в Наримановский РОНО. Июнь 1934 года // GAAP. Ф. 2368. Оп. 1. Д. 44. Л. 52 а.
18. Джафарли М. Политический террор и судьбы азербайджанских немцев. 2-е изд. Баку: Вәтән, 2003. 129 с.
19. Заведующему немецкой семилетней ШКМ.09 июня 1934 года // GAAP, ф. 2368, оп.1, д.44,л.41.
20. Konkordia. Производственный кооператив виноградарей и виноделов

- Гянджинского района. Одесса: «Астропринт», 2001, 248 с.
21. Мусаева Т. Культура Азербайджана на рубеже эпох (20-30-е годы XX столетия). Баку: Elm və Təhsil, 2015, 376 с.
  22. Письмо Елизаветпольского Армянского Гражданского Комитета в Елененский сельский исполнительный комитет. 16 мая 1918 года // Государственный Исторический архив Азербайджанской Республики (далее-ГИА АР), ф.508, оп.1, д. 398, л.41.
  23. Письмо Елененского сельского исполнительного комитета Елизаветпольскому Армянскому Гражданскому Комитету в 5 июня 1918 года // Государственный Исторический архив Азербайджанской Республики ГИА АР, ф.508, оп.1, д. 398, л.42, 43.
  24. План работы школьной самоорганизации Еленендорфской немецкой школы-семилетки на 1931/1932 учебный год // ГААР. Ф. 2368. Оп. 1. Д. 44. Л. 53.
  25. Приказ № 12 по Еленендорфской немецкой ШКМ. 18 августа 1934 года // ГААР, ф.2368, оп.1, д.44, л.44
  26. Протокол №5 заседания школьного совета Еленендорфской Ассирийской Ш.К.М., состоящегося 2 декабря 1931 года // ГААР, ф.2368, оп.1, д.5, л.21.
  27. Протокол №1 заседания педсовета Еленендорфской Интернациональной средней школы от 3 декабря 1937 года // ГААР, ф.2368, оп.1, д.9, л.6 об.
  28. Резолюция объединенного заседания учащихся и учащихся Еленендорфской Интернациональной средней школы от 26 октября 1937 года // ГААР, ф.2368, оп.1, д.9, л.11.
  29. План воспитательной работы Еленендорфской Интернациональной средней школы на 1937/1938 год // ГААР, ф.2368, оп.1, д.9, л.56.
  30. Протокол №13 31 марта 1937 года педсовещания преподавателей Еленендорфской Интернациональной средней школы // ГААР, ф.2368, оп.1, д.9, л.28 .
  31. Протокол №16 педсовещания преподавателей Еленендорфской Интернациональной средней школы 3 апреля 1937 года // ГААР, ф.2368, оп.1, д.9, л. 30 .
  32. Протокол №20 педсовещания преподавателей Еленендорфской Интернациональной средней школы 2 июня 1937 года // ГААР, ф.2368, оп.1, д.9, л.36.
  33. Протокол №2 общего собрания учителей Еленендорфской Интернациональной средней школы 8 октября 1937 года // ГААР, ф.2368, оп.1, д.9, л.40.
  34. Резолюция собрания учащихся и учащихся Еленендорфской Интернациональной средней школы в день третьей годовщины смерти С.М.Кирова // ГААР, ф.2368, оп.1, д.9, л.48.
  35. Сведения об учащихся Еленендорфской Интернациональной средней школы // ГААР, ф.2368, оп.1, д.11, л.6.
  36. Сведения об учащихся Еленендорфской Интернациональной средней школы // ГААР, ф.2368, оп.1, д.11, л.8.
  37. Соучастникам немецких учительских политических курсов Азербайджана и Грузии // ГААР, ф. 2368, оп. 1, д. 69, л. 121.
  38. Учебный план Еленендорфской немецкой школы-семилетки на 1931/1932 учебный год // ГААР, ф. 2368, оп. 1, д.67, л. 48.
  39. Центр документации новейшей истории Ставропольского края, ф.1, оп. 85, д.13, с.48
  40. 119-го декабря 1936 года. Собрание педколлектива // ГААР, ф.2368, оп.1, д.9, л.57.

Summary

Ikram Aghasiyev

Repression against educational workers and clergymen in German colonies of Azerbaijan in 1920-1930

The article reflects the socio-political processes that took place in the German colonies of the Azerbaijan SSR in the 1920s and 1930s. The author introduced extensive archival materials into scientific circulation and showed the features and reactionary nature of the implementation of the "cultural revolution" in the German colonies in the period we are considering.

This policy was aimed at limiting the national culture of the German population.

The first to protest against the policy of the Soviet government were the German intelligentsia - rural teachers and religious figures. For this reason, most of the victims of political repression were school teachers and pastors.

In the article, the author, on the basis of archival documents, showed the mechanism for implementing and the reactionary content of Stalin's political repressions.

Keywords: *repression, Germans, colonies, Yelenendorf, pastor, school.*

Резюме

Икрам Агасиев

Репрессии против работников образования и священников в немецких колониях Азербайджана в 1920-1930 гг.

В статье отражены общественно-политические процессы, происходившие в немецких колониях Азербайджанской ССР в 1920-е и 1930-е годы. Автор ввел в научный оборот обширные архивные материалы и показал особенности и реакционный характер осуществления «культурной революции» в немецких колониях в рассматриваемый нами период, которая была направлена на ограничение национальной культуры.

Первыми против политики Советской власти подняла голос протеста немецкая интеллигенция - сельские учителя и религиозные деятели, поэтому большинство пострадавших от политических репрессий составляли школьные учителя и пасторы.

В статье автор на основе архивных документов показал механизм претворения в жизнь и реакционное содержание сталинских политических репрессий.

Ключевые слова: *репрессии, немцы, колонии, Еленендорф, пастор, школа.*